

GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND: Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium. Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa – fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből.

Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2014. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai) 497 old.

Berlász Jenő, Szelestei László és mások már felhívták a figyelmet Kazay Sámuel (1711–1797) debreceni patikus kivételes kollekciójára, ugyanakkor a gyűjtő neve még a művelődéstörténészek számára is jórészt ismeretlenül csengett az elmúlt évig. A közelmúltban megjelent, magyar bibliofileket felsorakoztató reprezentatív kötetben sem szerepelt.¹ Gáborjáni Szabó Botond gyűjteményi igazgató vállalkozott arra, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött köteteket és a Révkomáromtól Debrecenig húzódó forrásanyagot áttekintve a legapróbb részletekre kiterjedően megírja a történetét, pótolva a hiátust. Ám aki a szűkebb értelemben vett patikáriusi segédkönyvtárnak véli a gyűjteményt, csalódnai fog: kora egyik legértékesebb bibliotékáját fedezheti fel az olvasó.

A cívisváros 18. századi történetét érdekes kettősség jellemzi. Falusias jellegét messze felülhaladta céhes iparának teljesítménye, kereskedőinek kapcsolatrendszere, vásárainak vonzó gazdagsága. Egyházkerületi központként, nyomdájának és Kollégiumának köszönhetően a kultúra tiszántúli fellegváraként tartjuk számon. A 18. századból jó néhány professzori könyvtárat ismerünk,² amelyek arra mutatnak, hogy Kazay gyűjteménye nem volt elszigetelt jelenség a cívisek között. Tótvázsonyi és pozsonyi tanulmányait megkoronázó Kazayt is éppen a Kollégium vonzotta Debrecenbe 1745–1746 körül, ahol kitűnő képzést kapott nem csak görög és latin nyelvből, de filozófiából, teológiából, történelemből és természettudományokból is. 1750-től a város patikusinasága volt, öt évvel később pedig már a patika provizoraként tudósítanak róla a városi iratok. Nevéhez fűződik az *Arany Angyal* patika felépíttetése a Piac utcán, majd szorgos gyógyászati munkájának, szőlőinek és malmainak köszönhetően a város vagyonosabb rétegébe emelkedett. Személyisége és szakmai öntudata vezethetett oda, hogy a cívisváros vezető értelmiségijeivel vállalt konfliktusai egyre sokasodtak. Hatvani Istvánnal, a város orvosával szakmai féltékenység miatt rúgta össze a port (Kazaynak nem lett volna joga gyógyítania, mégis megtette, ráadásul sikerrel), feszült viszonyuk ábrázolásakor finoman cizellált lélekrajzot kapunk. A század második harmadában az ellenreformáció szorításában vergődő város református képviselői közül egyedül Kazay tette le a katolikus tanácsstagokkal a dekretális esküt a katolikus templomban. A város patikáját megvásárló, ám az árával adós maradó patikárius körül ekkor kezdett igazán fogyni a levegő, s hitelezői komolyan szorongatni kezdték. A várossal szemben fennálló tartozása fejében így kerülhetett

---

¹ MONOK ISTVÁN – BUDA ATTILA: A magyar bibliofília képeskönyve. Fényk.: Hapák József. Bp., 2006.

² Maróthi György, Hatvani István, Sinai Miklós és Weszprémi István könyvtárainak a Kazayéhoz hasonló teljes körű feldolgozása még nem történt meg.

mindössze 2.000 rénusi forintért a körülbelül 2.400 kötetes, kincset érő könyvtára a Kollégiumba 1796-ban.

A Kazay Sámuel valódi gyűjtő volt, aki nem korlátozta tevékenységét a könyvekre, s ez adja a kötet egyik értékét: betekintheünk az eddig (könyvei és gemmái kivételével) jórészt ismeretlen kollekcióba. A szerző a könyvek mellett gyakran emlegeti a numizmáit, festményeit, antik tárgyait, komplex egészként szemlélve a gyűjteményt. Szenvedélyét a pozsonyi élményei alapozhatták meg, majd a kollégiumi oktatás, a város értelmiségi közege és kapcsolatrendszere teljesíthették ki. Ifjúkori lakóhelye, Tótvázsony környéke gazdag római kori lelőhelyként ismert, a felfedezéseiről Kazay rendszeresen készített rajzokat, amelyeket szintén tárgyal a kötet. A városi értelmiség jól bejáratos utakon szerezte könyveit: nyugat-európai aukciókon tájékozódott, ágensok és a debreceni vásárra érkező kereskedők útján hozta haza a köteteket. Kazay könyves ügyekben is mozgósítható személyes kapcsolatrendszerének végpontjait olyan értő szakemberek alkották, mint Dobai Székely Sámuel és Cornides Dániel. Gyűjtői életművét a szerző kerek száz oldalon tárgyalja, bemutatva annak minden megismerhető részletét.

A tulajdonos nyelvismerete alapvetően meghatározza egy gyűjtemény összetételét. Kazay esetében a latin nyelvű munkák könyvtárának közel négyötödét tették ki, ehhez társult a magyar mellett a Kollégiumban elsajátított héber, valamint a görög és a német. Valószínű, hogy értett szlovákul, olaszul, talán franciául is, de ismerhette néhány keleti nyelv (főként az arab) alapjait. Bibliofil igényessége kifinomult szépérzékkel társult, ma is csodálatot ébresztenek illusztrált kiadásai, antik kötése. Levelezése és feljegyzései arról tanúskodnak, hogy tudatos, értő, sőt kritikus gyűjtővel és olvasóval van dolgunk. A Debrecenbe látogató főurak és tudósok számára látványosság számba ment a bibliotéka, tovább növelve Kazay büszkeségét és öntudatát.

Mindig nagy a bizonytalanság, ha egy rég letűnt hazai könyvtár eredeti struktúráját szeretnénk rekonstruálni. A régiek (egyes szerzetesrendi könyvtárak kivételével) főként méret szerint rendezték a könyveiket, ritkán osztályozták tartalmi jellemzők alapján, így a kutató erősen szubjektív, nagy felelősséggel járó feladata a gyűjtemény csoportokba rendezése. A kötetet olvasva megbizonyosodhatunk arról, hogy a szerző ezt is kiválóan oldja meg. Ugyanakkor a többféle jegyzék alapján készült rekonstrukcióban úgy társulnak a tételekhez a művek, hogy gyakran nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy az adott példány valóban az egykori patikus kezén járt, s ennek elsősorban a Kollégiumban még a múlt században is gyakorlatban lévő antikvár kereskedelmi gyakorlat az oka. Elsőként a gyűjtést segítő kézikönyveket vehetjük sorra (könyvtár- és kereskedői katalógusok, lexikonok, könyvészeti segédkönyvek). Nem hagyták hidegen a magyar vonatkozású munkák sem, bár viszonylag kevés anyanyelvű művet tartott. Az antik kultúra iránt szenvedélyesen rajongó Kazay nem ritkán 6–8 vagy annál is több kiadásban szerezte meg a legkedvesebb szerzőit (Arisztotelész, Curtius Rufus, Hésziodosz, Eutropius), és számos humanista alkotást is forgathatott. A korszakban jellemző teológiai érdeklődés Kazaynál is a kollégiumi képzés részeként formálódhatott, könyveinek ötöde tartozott a tárgykörhöz. Rendhagyó jelenség volt a katolikus liturgiai nyomtatványokhoz, kéziratokhoz és kódexekhez való vonzódása. Bibliotékájában a legkülönbözőbb hittudományi irányzatok szerzői keverednek mintegy 85 külön-

böző bibliakiadással, a Kollégium mai gyűjteményének néhány becses darabja is tőle származik. Érdekelte az egyháztörténet, a történelem, a jog és az egyházjog, s néhány tucatnyi filozófiai kötet jelzi a tájékozódását. Meglepően magas (22%) a természettudományos művek aránya a gyűjteményében, amit részben a hivatásának köszönhetünk. Az orvostudományi és kémiai értekezések mellett a különböző taxák és gyógyszerkönyvek, a káprázatosan illusztrált anatómiai atlaszok gyakorlati hasznót ígértek, s leveléséből azt is tudhatjuk, hogy Linné rendszerével szemben a „régibotánikusok közül valónak” tartotta magát. A szerző ítélete szerint a 15. századtól a 18. századig terjedő, kézzel színezett térképeket és egyéb metszeteket tartalmazó földrajzi kötetei és atlaszai kivételes művészeti értékkel bírnak. Hagyatéki leltárából kiolvasható, hogy a csillagászatot nem csak könyveiből ismerte, hanem eszközei segítségével a gyakorlatban is művelte. Gyűjteménye értékes ritkaságok tárháza volt. Legkorábbi őnyomtatványa 1469-ben hagyta el a sajtót, főként velencei és nürnbergi kiadásokat gyűjtött, összeállításuk tükrözi a nyomdászat hőszenvedésének tendenciáit és tematikáját. Több nürnbergi dominikánus breviáriumot is megszerzett a 36 középkori kódexek között. A különlegességek piacán a 18. században sem volt hiány kereskedői furfangban és tévesen azonosított kötetekben: Kazay címeliagyűjteményében találunk Rotterdami Erasmus, Morus Tamás és Jean Baptist Colbert könyvtárából származónak tulajdonított példányokat, de mellette feltűnnek valódi kincsek is: Thurzó Elek, Zsámboki János, Maróthi György kötetei.

G. Szabó Botond külön alfejezetet szentelt a kötetekben felbukkanó minőségű illusztrációknak, kiemelve a tulajdonos vonzódását a művészetekhez, Kazay Sámuel rajzaival párhuzamba állítva a debreceni céhes mesterek munkáit. A tulajdonos különös igyekezettel jegyezte fel kötetekének illusztrációt, gyűjtötte a festményeket, az emblematákat, megszerezte Albrecht Dürer egyik munkáját. Beszerzései során valószínűleg komoly érvként jelentkezhetek a rézmetszetes illusztrációk. A táblázatokkal kísért statisztikai elemzés jól kiemeli, hogy milyen erősségek és hiányosságok jellemezhetik a gyűjteményt, amely főként latin nyelvű, német és németalföldi kiadványokból állt össze. Hiányként említhetjük a pedagógiai munkákat, a felvilágosodás nagyjainak műveit, a szépirodalmat és néhány kivételtől eltekintve a francia és főként az angol nyelvű munkákat. Summás ítéletként elmondhatnánk, hogy a patikárius konzervatív világnézetű, régi vágású bibliofil lehetett, aki könyveiből épített vár mögül szemlélte korának tudományos forradalmát – részben nem is igaztalanul. Ugyanakkor több tematikai csoport, így éppen a szakmájához hasznosítható munkák ütöttek rést a bástyákon, s a korszakban felívelő történelmi segédtudományok egyes köre (jellemzően a diplomatika és a numizmatika) is vetekekedett a Pesti Egyetem gyűjteményével.

Zárásként a könyvtára elvesztéséhez vezető anyagi csődről értesülhetünk, majd az egyetemi tananyagként is remekül hasznosítható epilógusból (*A könyv, az olvasás és Debrecen „magánál nagyobb” híre*) tájékozódhatunk a debreceni olvasás- és könyvkultúra, valamint a cívisek társadalom- és életmódtörténetének patikamérlegen kimért összevetéséről. A *Mellékletekben* megismerhetjük Kazay régészeti rajzait és egy levelét az udvari tanulmányi bizottság elnökéhez, majd a Vargáné Katona Ildikó által sajtó alá rendezett *Katalógusban* böngészhetünk. A tételek a szerzők alfabetikus

rendjében sorakoznak, forrás/lelőhely jelzéssel, címmel, kiadási adatokkal, tematikus besorolással, nyelvvel, megjegyzéssel és jelzettel kísérve. A 2.203 tétel több tudományterület kutatói számára forrásul szolgálhat. A patikus változatos terjedelmű könyvészeti megjegyzései teljes egészükben megérdemelnék a közlést, a legfontosabb részleteket a lábjegyzetekben olvashatjuk. A kétezret meghaladó számú tétel esetében a vonatkozó bibliográfiai hivatkozások közlése (CIH, VD16, VD17, RMNy, Petrik) jelentősen megnövelte volna a táblázat terjedelmét is, ám feltétlenül hasznos az egyes kiadások azonosításánál. A kötethez létrehozott <http://kazay.silver.drk.hu> címen elérhető weblapon a teljes szövege elérhető PDF formátumban, a mellékletek tartalmával együtt. Ez a megoldás a tudományos igényű monográfiák elengedhetetlen tartozékának tekinthető mutatók kiváltását is szolgálja, így nem csak a személy- és helynevek kereshetők vissza, hanem bármely más kifejezés is. A gondosan összeállított irodalomjegyzék ajánló bibliográfiaként szolgálhat a historia litteraria és Debrecen 18. századi művelődéstörténetének tanulmányozásához. Érdeemes még kiemelni az illusztrációk megválasztásának és minőségének kiválóságát, segítségükkel bepillantathatunk a Piac utcai patika kincstárába.

Az önmagát gyakran „szegén szúrto patikárius”-nak aposztrofáló Kazay főúri könyvtárakba illő kincsek birtokában volt, ám regényes története eddig nem talált méltó monográfusra. Gáborjáni Szabó Botond az évtizedek során összegyűjtött adatoknak és ismereteinek köszönhetően változatos képet festett a 18. századi cívisvárosról. Összehasonlításai találóak és meggyőzőek, legyen szó akár a cívisek alfabetizációjáról vagy Kazay gyűjteményének értékéről. Idézetei szemléletesek és továbbidézendők. Előbb az egykori patika elhelyezkedését, berendezését, bútorzatát és működését ismerteti, befejezésképpen a felvilágosodás kori Debrecen könyvkultúrájáról vázol részletekben gazdag képet. Ebbe a (szinte mikrotörténeti) keretbe illeszti Kazay Sámuel sokrétű kollekciónak rajzolatát. Egyes részfejezetei önálló tanulmányként is olvashatóak, a kötet egészét a helytörténészek és a 18. századi hazai művelődés történetét kutatók kiválóan tudják majd hasznosítani.

(ism.: Oláh Róbert)